

УДК 343.7;343.988

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.47>

Северінова О. Б.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових дисциплін
та публічного управління
Донецького державного університету внутрішніх справ

Ягольник О. М.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету № 1
Донецького державного університету внутрішніх справ

Пономарьова Т. І.,

кандидат юридичних наук,
завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ

ОБСТАНОВКА ВЧИНЕННЯ РОЗБІЙНОГО НАПАДУ НА ІНКАСАТОРА ЯК ФАКУЛЬТАТИВНА ОЗНАКА ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 187 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Анотація. В статті розглядається сутність, зміст та значення обстановки вчинення розбійного нападу на інкасатора як факультативної ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 187 Кримінального кодексу України. Вказується, що розвиток кримінальних правопорушень проти власності бере свій початок майже одночасно зі становленням людства, що обумовлено корисливим мотивом таких діянь, який є провідним та об'єднуючим для більшої кількості суспільно небезпечних діянь. Розбій є більш сучасним та одночасно небезпечним кримінальним правопорушенням, яке в повній мірі позиціонує ядро кримінально протиправної діяльності, котрим є симбіоз насильства та користі. Досягнення мети заволодіння майном через застосування насильства потребує створення та опрацювання відповідного алгоритму, зокрема – у випадку застосування певних знарядь, вони мають бути вдало підібрані та бути достатніми для завдання бажаних суб'єктом тілесних ушкоджень. Зазначається, що в межах кримінального права обстановка надає додаткові характеристики суспільно небезпечного діяння, необхідні для правильної кваліфікації. Автори звертають увагу на те, що розбійний напад на інкасатора (на відміну від більшості діянь, передбачених ч. 1 ст. 187 КК України) вимагає від правопорушника тривалої підготовки, зокрема, необхідної для встановлення особливостей реалізації інкасаторами своїх професійних обов'язків. При цьому суб'єкт повинен передбачити декілька сценаріїв розвитку кримінально протиправної події, які мають враховувати потенційні спроби опору з боку осіб, відносно яких вчиняється розбійний напад. У зв'язку із цим, на відміну від звичайних розбійних нападів, низка із яких вчиняється спонтанно або відносно випадкових осіб, напад на інкасаторів передбачає створення відповідної обстановки. Часто такі кримінальні правопорушення вчиняються у співучасті через неможливість реалізації умислу без залучення сторонньої допомоги.

Ключові слова: розбійний напад, інкасатор, об'єктивна сторона, обов'язкова ознака, факультативна ознака, обстановка, кримінальне правопорушення.

Severinova O. B., Yagolnyk O. M., Ponomarova T. I. The circumstances of a robbery attack on a collector as an optional sign of the objective part of the criminal offense provided for by Article 187 of the Criminal Code of Ukraine

Abstract. The article examines the essence, meaning and significance of the situation of committing a robbery attack on a tax collector as an optional feature of the objective side of the criminal offense provided for in Art. 187 of the Criminal Code of Ukraine. It is indicated that the development of criminal offenses against property originates almost simultaneously with the formation of humanity, which is due to the self-interested motive of such

actions, which is the leading and unifying factor for a greater number of socially dangerous actions. Robbery is a more modern and at the same time dangerous criminal offense, which fully positions the core of criminal illegal activity, which is the symbiosis of violence and profit. Achieving the goal of seizing property through the use of violence requires the creation and development of an appropriate algorithm, in particular, in the case of using certain tools, they must be well selected and be sufficient to inflict the bodily harm desired by the subject. It is noted that within the framework of criminal law, the situation provides additional characteristics of a socially dangerous act, necessary for the correct qualification. The authors draw attention to the fact that a robbery attack on a tax collector (unlike most of the acts provided for in Part 1 of Article 187 of the Criminal Code of Ukraine) requires the offender to undergo extensive training, in particular, to establish the peculiarities of the tax collectors' performance of their professional duties. At the same time, the subject must foresee several scenarios of the development of a criminally illegal event, which should take into account potential attempts of resistance by persons against whom a robbery attack is committed. In this regard, unlike ordinary robbery attacks, a number of which are committed spontaneously or against random persons, an attack on cash collectors involves the creation of an appropriate environment. Often, such criminal offenses are committed in complicity due to the impossibility of realizing the intention without the involvement of outside help.

Key words: robbery attack, collector, objective party, mandatory feature, optional feature, situation, criminal offense.

Постановка проблеми. Кримінальне законодавство України має бути позитивно оцінене з точки зору його динамізму та прогностичності, зумовлених регулярною трансформацією кримінально протиправної діяльності в Україні. Із урахуванням вказаних тенденцій чітко визначення складу кожного діяння надає можливість не тільки встановити наявність суспільної небезпечності та відповідності певному виду посягання на суспільні відносини, а і визначити особливості реалізації кримінально протиправного умислу. Щодо останньої тези, необхідно відмітити, що, здебільшого, максимальний обсяг інформації, в якій потребує досудове розслідування надає вивчення об'єктивної сторони діяння, зокрема її факультативних ознак. Серед видів кримінальних правопорушень для яких такою факультативною ознакою є обстановка вчинення суспільно небезпечного діяння необхідно виокремити розбій як один із найбільш небезпечних видів діянь проти власності. Зокрема це також стосується випадків вчинення розбійних нападів на інкасаторів, що відповідно до аналізу державної статистики та судової практики є достатньо розповсюдженим в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі дослідження розбійних нападів на інкасаторів присвятили свої праці такі вчені як С.С. Вітвіцький, А.Ф. Волобуєв, О.В. Одерій, Є.С. Назимко та ін. При цьому обстановка вказаного діяння розглядалась, здебільшого, в дослідженнях із дотичних наук, зокрема – в межах криміналістичної

характеристики. Отже, цінність розробки вказаного питання для науки кримінального права і зумовлює актуальність обраної теми статті.

Метою статті є розгляд сутності, змісту та значення обстановки вчинення розбійного нападу на інкасатора як факультативної ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 187 Кримінального кодексу України.

Викладення основного матеріалу. Відтак, як вірно вказує Є.С. Назимко, розмежування правомірної і злочинної поведінки не завжди можливо провести чітко, тому досить часто виникають колізії інтересів людини, суспільства і держави. Обумовлюються такі ситуації тим, що громадяни іноді змушені робити діяння, що є правомірним заподіянням шкоди інтересам, охоронюваним законом. Можливі ситуації, коли окремі, однакові за своїми об'єктивними ознаками, дії збігаються з зовнішніми ознаками передбаченого кримінальним законом складу злочину. Однак за наявності визначених обставин (залежно від обстановки, мотивів, мети тощо), такі дії не є злочинними [1, с. 265]. Будь-який феномен в площині юридичної науки, особливо – суспільно небезпечне діяння має свою тривалу ґенезу, дослідження якого надає можливість встановити передумови, що сприяли його виникненню, а також зробити спробу спрогнозувати майбутні тенденції. На жаль, події останніх років стали причиною різкого занепаду економіки, заго-стрення у політичній сфері, що погіршило

соціальний бік життя громадян [2, с. 169]. Розвиток кримінальних правопорушень проти власності бере свій початок майже одночасно зі становленням людства, що обумовлено корисливим мотивом таких діянь, який є провідним та об'єднуючим для більшої кількості суспільно небезпечних діянь. Розбій є більш сучасним та одночасно небезпечним кримінальним правопорушенням, який в повній мірі позиціонує ядро кримінально протиправної діяльності, яким є симбіоз насильства та користі. Досягнення мети заволодіння майном через застосування насильства потребує створення та опрацювання відповідного алгоритму, зокрема – у випадку застосування певних знарядь, вони мають бути вдало підібрані та бути достатніми для завдання бажаних суб'єктом тілесних ушкоджень. Сприятливими для вчинення кримінального правопорушення також мають бути умови, в яких воно вчиняється. В науці кримінального права такими предметними умовами є обстановка вчинення суспільно небезпечного діяння.

Вчинення будь-якого суспільно небезпечного діяння характеризується певними умовами місця, часу і обстановки. Конкретна ж обстановка здатна збільшувати або зменшувати значення суспільно небезпечного діяння, безпеку особи, значення суб'єктивної сторони. Якщо обстановка вказана в кримінальному законі, то вона може бути виражена в узагальненій формі (без конкретизації її виду і властивостей), або в конкретизованій формі (через вказівку на її вид, або її властивість, що має кримінально-правове значення) [3, с. 113]. В Особливій частині КК України безпосередня вказівка на обстановку вчинення кримінального правопорушення, у більшості випадків, міститься в розділі «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)», як обов'язкова або кваліфікуюча ознака складу кримінального правопорушення [4, с. 8]. Кримінально-правове значення для кваліфікації того чи іншого кримінального правопорушення має така ознака об'єктивної сторони кримінального правопорушення, яка вказана у диспозиції статті Особливої частини КК України або впливає з її змісту. Інколи обстановка вчинення кри-

мінального правопорушення в альтернативі з іншими обставинами утворює зміст оціночної ознаки. А в певних випадках обстановка набуває кримінально-правового значення не через характеристики діяння, а через іншу ознаку складу кримінального правопорушення. При цьому робити висновок про наявність такої ознаки в кримінально-правовій нормі можна на підставі інших елементів, зокрема виходячи зі змісту об'єкта кримінального правопорушення, стану потерпілого, характеру суспільно небезпечного діяння, чи способу його вчинення, суспільно небезпечних наслідків, що настали, або стану суб'єкта кримінального правопорушення [4, с. 9]. Вказане пояснює значення обстановки вчинення кримінального правопорушення як для науки кримінального права та кримінології, так і для криміналістики. Особливості обстановки закладаються в основу криміналістичної характеристики та утворюють платформу для досудового розслідування кримінального правопорушення. В межах кримінального права обстановка надає додаткові характеристики суспільно небезпечного діяння, необхідні для правильної кваліфікації.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України суд призначає покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання. Серед обставин, передбачених КК України в якості таких, що пом'якшують (ч. 2 ст. 66 КК України) або обтяжують (ч. 3 ст. 67 КК України) покарання, значна кількість таких, які повною мірою або частково характеризують саме обстановку вчинення кримінального правопорушення. Врахування обстановки вчинення кримінального правопорушення повинно відбуватись при обранні конкретних видів покарання, що значною мірою може запобігти повторному вчиненню кримінального правопорушення, зокрема застосування такого виду покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Обстановка вчинення кримінального правопорушення може бути обов'язковою або факультативною ознакою об'єктивної сторони конкретного кримінального правопорушення. Крім того, обстановка може

видозмінювати кваліфікацію діяння, перетворюючи його в кваліфіковане кримінальне правопорушення того ж виду або в кримінальне правопорушення з пом'якшуючими обставинами, що тягне за собою його кваліфікацію за іншою статтею або частиною статті КК України [3]. Таким чином, обстановка кримінального правопорушення є його інформативною ознакою, яка дозволяє уточнити та/або доповнити сукупність даних, необхідних для кваліфікації діяння. Що стосується розбійного нападу на інкасаторів, обстановка в цьому контексті є факультативною ознакою, що зумовлено відсутністю безпосередньої вказівки на неї в кримінальному законодавстві.

Водночас, характеристика розбійного нападу, вчиненого на інкасаторів включає такі елементи обстановки вчинення кримінального правопорушення: а) час вчинення діяння, крім того, що він є елементом криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, він також дозволяє встановити послідовність, розвиток різноманітних процесів і явищ. Це необхідно для точної реконструкції злочинної події, чіткого розмежування дій потерпілого, підозрюваного, встановлення можливості знаходження свідків у певний період часу на місці події та ін., і в результаті – правильної кваліфікації кримінального правопорушення та встановлення винної особи. Дану інформацію слідчий отримує як за допомогою допитів, так і під час проведення огляду місця події, матеріальна обстановка якої свідчить про давність учиненого діяння. Своєчасне проведення огляду місця події та правильний вибір спеціалістів дозволить досить точно змодельувати ситуації, які розгорталися на місці події, визначити початок і закінчення дії, послідовність вчинення насильницьких дій, де основними носіями інформації будуть матеріальні та ідеальні сліди, залишені учасниками події та предмети. Інформаційними в даному сенсі будуть і висновки експертів за призначеними криміналістичними та судово-медичними експертизами; б) місце кримінального правопорушення має важливе значення в криміналістичній характеристиці розбійних нападів на інкасаторів, оскільки – це місце підготовки, вчинення та приховання злочин-

них діянь особи й залишених ним у результаті протиправного діяння матеріальних слідів. Таким місцем може бути будь-який територіально виділений об'єкт матеріального світу – ділянка місцевості, публічне місце та ін. Визначення місця кримінального правопорушення необхідне для його припинення, відшукання реальних матеріальних слідів та знарядь, висунення та перевірки слідчих версій, правильної кваліфікації, визначення кількості осіб, які брали участь у події та ін. Також місце кримінального правопорушення дає інформацію про особистість особи, яка його вчинила, її психічний стан, наявність наркотичного чи алкогольного сп'яніння, можливість вчиняти певні дії [5, с. 234-235]. Своєрідний взаємозв'язок можна також встановити між обстановкою кримінального правопорушення та суб'єктивною стороною особи, яка його вчинила. Обрання способу реалізації мети кримінального правопорушення, поведінка в момент його вчинення та створення необхідних для цього умов також вказують на ступінь суспільної небезпеки людини, можливість її виправити та комплекс заходів, який для цього необхідний.

Вибір місця та моменту вчинення розбійного нападу залежать від чисельності та озброєності злочинної групи, обстановки на місці вчинення нападу, на маршруті руху автомобіля, особливостей охорони тощо. Виходячи з перерахованих обставин, напади відбуваються при підході інкасаторів до автомобіля, при посадці чи виході з нього, при виході з банку, із улаштуванням засад, із використанням форменого одягу співробітників поліції тощо. Часто напади вчиняються за «наведенням» осіб, яким відома певна інформація щодо проведення інкасацій. Також трапляються випадки, коли, згідно з однією із версій, злочинець (або злочинці) їхали разом зі своїми жертвами. Тобто, обстановка вчинення злочину як сукупність матеріальних об'єктів на місці події містить інформацію про учасників події та час, місце і інші обставини вчиненого злочину, що має важливе значення для виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, а також включає ряд елементів, які характеризують середовище, в якому вчинюється суспільно-небезпечне

діяння. На нашу думку, їх послідовний розгляд в розрізі вивчення розбійних нападів на інкасаторів, допоможе в комплексній побудові його криміналістичної характеристики. Таким чином, встановлення точного часу і місця вчинення розбійного нападу на спеціальні банківські транспортні засоби з попереднім аналізом усієї отриманої інформації про подію, дозволяє слідчому правильно кваліфікувати злочин, а також визначити вірний напрям його розслідування. Також, розслідування розбійних нападів на інкасаторів істотно полегшується із встановленням місця і часу їх вчинення та навпаки – ускладнюється через відсутність таких відомостей. Не знаючи точного місця та часу вчинення нападу, слідчий змушений розширювати межі території розслідування для встановлення цих обставин. Все це негативно впливає на хід розслідування, тому визначення місця та часу вчинення злочину має визначальну роль для подальшого успішного розслідування розбійного нападу на інкасаторів [6]. Розбійний напад на інкасатора (на відміну від більшості діянь, передбачених ч. 1 ст. 187 КК України) вимагає від правопорушника тривалої підготовки, зокрема, необхідної для встановлення особливостей реалізації інкасаторами своїх професійних обов'язків. При цьому суб'єкт повинен передбачити декілька сценаріїв розвитку кримінально протиправної події, які мають враховувати потенційні спроби опору з боку осіб, відносно яких вчиняється розбійний напад. У зв'язку із цим, на відміну від звичайних розбоїв, низка із яких вчиняється спонтанно або відносно випадкових осіб, напад на інкасаторів передбачає створення відповідної обстановки. Часто такі кримінальні правопорушення вчиняються у співучасті через неможливість реалізації умислу без залучення сторонньої допомоги.

У результаті встановлення відомостей про час і місце вчинення злочину слідчий має змогу: встановити потенційних свідків та очевидців нападу, показання яких дозволять з'ясувати шляхи підходу і відходу злочинців; визначити ступінь підготовки злочинців (транспортний засіб, на кому вони пересувалися, ознаки зовнішності осіб, які здійснили напад, який одяг був на їх обличчях,

які предмети або речі вони мали при собі під напад, скласти словесні портрети нападників, композиційні портрети з метою орієнтування особового складу Національної поліції на пошук нападників; висунути версії про ступінь підготовки, про причини вибору дати, місця та часу для нападу; встановлення місця нападу дасть можливість визначитись з межами огляду місця події, у межах яких можуть знаходитись речові докази, наприклад, випадково загублені знаряддя злочину, особисті речі нападників. Володіння цією інформацією допоможе слідчому з мінімальними витратами часу і сил ідентифікувати нападників за ознаками зовнішності або за загубленими речами; встановити спосіб підготовки та вчинення нападу на спеціальні банківські транспортні засоби; встановити технічні засоби, які використовувались для нападу; визначити шляхи нейтралізації технічних засобів охорони спеціальних банківських транспортних засобів; встановити інформацію про тривалість нападу та конкретні дії злочинців на місці вчинення збройного нападу; визначити дії злочинців з метою приховування слідів злочину, маскуванню своєї зовнішності – ця інформація може слугувати орієнтиром для слідчого для подальшого висунення версій та планування розслідування; визначити яка конкретно зброя була використана під час здійснення збройного нападу: вогнепальна, холодна, кому з членів групи вона належала і хто, коли і де її застосовував, якими були наслідки її застосування; визначити характер та тяжкість тілесних ушкоджень (чи здійснювався фізичне або психологічний тиск на інкасаторів під час збройного нападу, якщо так, то за допомогою яких знарядь або погроз здійснювався вплив на постраждалих; визначити значення обставин, що сприяли вчиненню розбійного нападу на спеціальний банківський транспортний засіб, а також яким особам було відомо про ці обставини [6]. Отже, врахування особливостей обстановки вчинення розбійного нападу на інкасатора у тому числі включає в себе вивчення способів реалізації злочинного умислу, а також факторів, які цьому сприяють або перешкоджають.

До цих обставин, зокрема, можна віднести: наявність великої суми готівки під час перевезення, відсутність у районі на момент нападу нарядів поліції; звернути увагу на обставини, що спростовують подію злочину (відсутність матеріальних цінностей у таких розмірах, у яких заявляє потерпіла сторона, інсценування розбійного нападу, викрадення цих коштів персоналом банку ще до вчинення розбійного нападу тощо). Ці обставини є важливими для слідчого, а саме тому у разі найменшої підозри про інсценування злочину слідчому потрібно провести цієї інформації з метою спростування або підтвердження цього факту. Для цього слідчий із залученням спеціалістів проводить детальну ревізію бухгалтерських документів [7, с. 13–14]. Обстановку вчинення розбійного нападу на інкасаторів не можна відокремити від виявлення слідової інформації. Адже слідова картина – це важливий елемент криміналістичної характеристики, який безпосередньо з нею пов'язаний. Це пояснюється рядом факторів. Так, вона відображає особливості об'єктів, що утворили ці сліди, характеризує різні моменти часу і місця вчинення суспільно-небезпечного діяння. Оскільки більшість слідів залишаються на місці їх учинення, тому зрозумілим є їх взаємозв'язок з обстановкою вчинення злочину. Подія злочину – один із матеріальних процесів дійсності, що пов'язана і взаємообумовлена з іншими процесами, подіями і явищами, відбивається в них і сама є відображенням якихось процесів. Будь-яка подія пов'язана зі змінами в навколишньому середовищі, і для того щоб дізнатися про подію злочину, необхідно виокремити пов'язані з ним зміни.

Лише за слідами, які досліджуються в ході розслідуваної події, можна судити про його зміст [8]. Так, дійсно, відомості про сліди злочину можуть ставати після відповідного закріплення джерелами доказів та й взагалі надають можливість встановити інформацію про способи вчинення злочину, обстановку, особу злочинця тощо [9, с. 19–20]. Для кримінології досліджувана факультативна ознака може бути цінною з точки зору розгляду детермінаційного комплексу, який обумовлює розбійні напади на інкасаторів, у тому числі це також може стосуватись встановлення випадків віктимної поведінки останніх, їх передкримінальних зв'язків із кримінальними правопорушниками та інші особливості їх ролі в механізмі розбійного нападу. Отримана інформація може бути інтегрована у відповідні кримінологічні стратегії запобігання такого роду кримінальним правопорушенням.

Висновок. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що для кваліфікації розбійного нападу, який вчиняється відносно інкасаторів урахування такої факультативної ознаки об'єктивної сторони як обстановка кримінального правопорушення дозволяє встановити такі особливості: 1) ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушника із урахуванням обраного ним сценарію реалізації кримінально протиправного умислу; 2) етапи становлення суб'єктивної сторони та послідовність стадій кримінального правопорушення; 3) обставини, які пом'якшують або обтяжують кримінальне правопорушення; 4) роль потерпілого в механізмі кримінально протиправної поведінки суб'єкта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Назимко Є.С. Значення ознак суспільно небезпечного діяння для інституту обставин, що виключають злочинність діяння. *Форум Права*. № 1. 2010. С. 265–269
2. Тіточка Т.І. Генеза кримінально-правового захисту прав неповнолітніх осіб в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. № 3. 2021. С. 168–172
3. Маслова О.О. Щодо значення факультативних ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. URL: http://pju.nuoua.od.ua/v2_2022/21.pdf
4. Маслова О. О. Кримінально-правова характеристика обстановки вчинення злочину. автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2019. 20 с.
5. Настільна книга слідчого: наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. Київ: Ін Юре, 2003. 720 с.

6. Ягольник О.М. Розслідування розбійних нападів на інкасаторів. дис канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Кривий Ріг. 2020. 249 с.

7. Розслідування розбійних нападів на спеціальні банківські транспортні засоби : метод. реком. / С. С. Чернявський, О. В. Таран та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. 58 с.

8. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ, 2005. 20 с.

9. Тищенко В. В. Концептуальные основы расследования корыстно-насильственных преступлений : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Харьков, 2003. 445 с.